

РЕЦЕНЗІЯ

Тетяна Бевз

Інтелектуальні контексти Українського XIX століття

Рецензія на книгу Світленко С. І. «Українське XIX століття: етнонаціональні, інтелектуальні та історіософські контексти» (Дніпро : ЛІРА, 2018. 480 с.)

У складні й переломні для розвитку суспільства періоди вчені звертають свої погляди на тих особистостей, які формували світогляд, створювали концепції, привносячи в навколишній світ нові цінності чи відроджуючи старі, відкинуті або тимчасово забуті, стаючи лідерами нації. Адже інтелектуали так чи інакше беруть на себе місію зробити світ більш справедливим, а людей – щасливішими.

Спроби оновити методологію історичної науки шляхом впровадження інтелектуальних інновацій, зокрема, застосування методології «інтелектуального співтовариства» і мережевого підходу все більше знаходять відгук у новітніх фундаментальних працях, наукових публікаціях та дисертаційних дослідженнях. Під кутом мережевого підходу інтелектуальне співтовариство сприймається як комунікаційний простір інтелектуала, утворений потоками інформації та формальними і неформальними каналами впливу. Основними здібностями для інтелектуала повинні бути: прагнення до постійного самовдосконалення, схильність до сприйняття нових ідей і досягнень, панорамність мислення (системність, широта, комплексність) і професійна предметність (знання деталей і тонкощів управління), здатність до самоаналізу. Приємно відзначити, що предметом уваги науковців у контексті інтелектуальної історії все частіше стають мережі наукових, публіцистичних та культурно-інтелектуальних комунікацій видатних діячів українського XIX ст. Понад те, «у сучасній історичній науці є інтелектуальна історія, яка дає можливість простежити процес зародження, становлення й еволюції розумової діяльності людей на певних етапах історичного поступу, показати сутність та особливості окремих ідей, концепції та світоглядних систем» (с. 216).

І нова книга С. Світленка «Українське XIX століття: етнонаціональні, інтелектуальні та історіософські контексти. Збірник наукових праць» (Дніпро: ЛІРА, 2018. 480 с.) розкриває біографії непересічних діячів XIX ст. як системний інтелектуальний конструкт. Книга приваблює не лише надзвичайно цікавим предметом вивчення, а й рівнем виконання непростого задуму. Композиція книги складається з 22 статей і трьох розділів. У першому розділі «Історія українського націєтворення: ідеї і люди» йдеться про історію українського націєтворення крізь призму поступу української національної ідеї як національно-культурного відродження та діяльності її носіїв, зокрема українських народолюбців І. Срезневського, М. Костомарова, А. Свидницького. До цього розділу включено і три статті про постать Т. Шевченка. Завдяки новаторському підходу і використанню нетрадиційного ключа подачі інформації про Т. Шевченка статті сприймаються по-новому. У них йдеться про вплив постаті Т. Шевченка на ідеологію та діяльність українських громад Наддніпрянської України 1860-х рр., на українських народолюбців Києва, Полтави, Харкова, Чернігова (с. 153–167). Друга стаття циклу розкриває, як у 1870–1880-х рр. учасники українських громад і гуртків вивчали, публікували й розповсюджували вільнолюбну й народнолюбну Шевченкову поетичну спадщину, досліджували її мовні надбання, поклали вірші Кобзаря на музику (с. 168–191). І завершує цей цикл стаття, в якій розглянуто збереження національної пам'яті про Т. Шевченка в ідеології та діяльності українських громад, груп та політичних товариств Наддніпрянщини наприкінці XIX століття (с. 192–214).

Другий розділ «Українська інтелектуальна історія» представляє великий інтелектуальний доробок ідейних провідників нації та розкриває їхні інтелектуальні комунікації. У контексті західноєвропейських інтелектуальних впливів досліджено інтелектуальні зв'язки В. Антоновича, українське інтелектуальне середовище О. Лазаревського, роль і місце ідейного лідера одеських громадівців Л. Смоленського в інтелектуальній історії України XIX століття, українські інтелектуальні зв'язки Д. Яворницького в Наддніпрянщині дореволюційного періоду, структуру інтелектуальної біографії Б. Грінченка, поняття «соборності» в інтелектуальній спадщині М. Грушевського та категорії «свої» та «чужі» символи історичної пам'яті у світогляді і спадщині Д. Яворницького.

«Українська історіософська думка XIX – початку XX ст.», третій розділ збірника розкриває історіософське осягнення історії України у творчості М. Максимовича, формування і становлення історіософських поглядів М. Костомарова, історію України в історіософському осягненні П. Куліша, історіографічну традицію та сучасні рефлексії історії України в історіософії В. Антоновича, а також історіософське осмислення історії України у спадщині М. Драгоманова, актуалізуючи інтелектуально-біографічний підхід та досліджуючи сутність конструкту структури інтелектуальної біографії цих діячів.

Автор рецензованої книги слушно зазначає, що «новітні біографічні дослідження українських істориків дають цікавий матеріал для теоретичних розмислів та узагальнень (с. 289). Аналогічно, інтелектуальні біографії С. Світленка дають поштовх до роздумів та аналізу великої кількості проблем, які піднято у збірнику і які є надзвичайно актуальні для нашого сьогодення. Зокрема, такі як українська національна ідея, ідея соборності, національна ідентичність, національна символіка, українська інтелектуальна еліта та інші. Акцентується увага на вивченні українського національного руху як важливого компонента процесу вітчизняного націотворення, на питаннях формування і становлення українського модерного націстворення.

Відкривати широкому загалу нові імена протягом багатьох років – це риса характерна для наукової діяльності С. Світленка. Свого часу він «познайомив» з видатним діячем, автором однієї з перших книг з політичної науки «Політика як наука» (1872) О. Строніним, який у цьому збірнику згадується побіжно. Натомість детально розкриває постаті українського народолобця А. Свидницького (першодрук), представника вітчизняного романтизму І. Срезневського, талановитого українського інтелектуала, педагога, ідейного лідера Одеської української громади Л. Смоленського, заповнюючи лакуни вітчизняної інтелектуальної історії.

Автору притаманна достатньо широка дослідницька культура, використано значну кількість нових архівних матеріалів, проаналізовано наукову літературу зарубіжних та вітчизняних авторів. Поглиблено розробку термінологічних питань, дотичних до теми, які ще не є усталеним в українській історіографії категоріями, зокрема, «інтелектуал», «інтелектуальна біографія», «інтелектуальна історія», «інтелектуальна спадщина», «інтелектуальне оточення», «інтелектуальні зв'язки», «інтелектуальна комунікація», «інтелектуальна діяльність», «інтелектуальна мережа», «інтелектуальний доробок», «інтелектуальні імпульси», «інтелектуальні доміанти», «інтелектуальне коло», «інтелектуальний штаб свідомого українства», «інтелектуальний простір», «інтелектуальна думка», «інтелектуальне спілкування», «інтелектуальне середовище». Заслугує на увагу авторське визначення інтелектуального середовища, під яким «слід розуміти оточення людей з насиченою розумовою діяльністю, яке створювало між собою певне контактне поле, впливаючи на світогляд та діяльність» (с. 264).

Практично в усіх статтях збірника С. Світленко намагається реконструювати ідейне оточення, інтелектуальний простір, інтелектуальну комунікацію, інтелектуальне середовище та інтелектуальні зв'язки українських діячів «довгого XIX століття». Зазначимо, що автор з-поміж інших визначень дає тлумачення «українським інтелектуальним зв'язкам», які окреслює як «розумові відносини, стосунки, насичені цілком певними ідеями й діями національного змісту, спрямування» (с. 239). Йдеться, зокрема про те, що «В. Антонович упродовж десятиліть підтримував українські інтелектуальні зв'язки з діячами різних регіонів Наддніпрянщини й західноукраїнських земель».

Попри велику кількість персоналій у книзі є ще один головний герой – «українське XIX століття» чи «довге XIX століття», яке охоплює «період від кінця XIII до початку XX століття» і яке С. Світленко визначає «як епоху формування і становлення українського модерного націстворення» (с. 12) і пише про «нелінійності українського національного руху довгого XIX століття», водночас вчений зазначає, що «наукова проблема формування і становлення української нації до сьогодні не розв'язана і є дискусійною» (с. 16).

Через усю книгу проходить ідея «творення узагальнюючого образу України», насамперед, через символіку. Зокрема, йдеться про використання української історичної символіки у формі національних прапорів під час подій 1848–1849 рр.; про внесок наддніпрянських і галицьких українців у творення національних символів і насамперед національного гімну України «Ще не вмерла України і слава, і воля» (П. Чубинський, 1862 та М. Вербицький, 1863). Соборницька символічність простежується і в історії створення другого національного гімну України відомого як канонізована молитва за Україну «Боже великий, єдиний, нам Україну храни» (О. Кониський, М. Лисенко, 1885). Йдеться й про те, що «Шевченковій могилі судилося стати не просто святиною, а загальнонаціональним символом єднан-

ня» (с. 157). Показано, що символіка історичної пам'яті зароджується та функціонує в певному історичному часі та є тісно пов'язаною з етнонаціональним, етнокультурним, соціальним, професійним, морально-етичним та духовно-релігійним усвідомленням індивіда та суспільства. Закцентована увага і на значенні символів історичної пам'яті для утвердження історичної та національної ідентичності (с. 357–369).

У текстах збірника певною мірою розглядається й українська національна ідея, ідея української історичної самодостатності. Зокрема, зазначалося, що творче осмислення передового західноєвропейського досвіду, адаптація його на українському ґрунті дозволила В. Антоновичу виробити українську ідею, головним змістом якої стало національно-культурне відродження українства (с. 229).

Побіжно у статті розглянута тема учителів і учнів. Адже без перебільшення в житті кожної людини велике значення відіграє педагог, учитель, той, хто впливає на формування світогляду, хто спрямовує думки та ідеї у правильне русло. Великі, талановиті Педагоги виховують великих і талановитих Учнів. Ймовірно, це не аксіома, але в історії є чимало випадків, які підтверджують нашу сентенцію. Це підтвердження є і у рецензованій книзі. Зокрема, учнем О. Строніна був М. Драгоманов, а учнями В. Антоновича були М. Грушевський – у Львові, Д. Багалій у Харкові, М. Довнар-Запольський – у Києві, І. Линниченко – в Одесі. Можливо, не мав таких видатних учнів Л. Смоленський, однак він прищеплював своїм учням ліберальні демократичні цінності, ідеї вільнодумства, республіканізму, виступаючи антагоністом імперського режиму.

У збірнику розглянуто вплив західноєвропейських інтелектуалів, їхніх ідейних напрямів, теоретичних концепцій та ідей на формування українських науковців, освітян та громадських діячів нової генерації.

Окреслені в рецензії питання не вичерпують коло проблем, які розглянуті у збірнику. Залишаючи за межами розгляду дискусійні моменти, зазначимо, що книга С. Світленка «Українське ХІХ століття: етнонаціональні, інтелектуальні та історіософські контексти. Збірник наукових праць» значно розширила пізнання «українського ХІХ століття».

Високий фаховий рівень С. Світленка, новаторський характер роботи, оригінальна структура та введення значної кількості нових документів гарантує інтерес до книги наукового загалу. Адже теоретичні напрацювання великих мислителів – то не лише надзвичайно оригінальні й конструктивні сторінки історії української суспільно-політичної думки, а й неоціненне джерело для роздумів щодо багатьох і багатьох сучасних проблем.

Бевз Тетяна Анатоліївна

Доктор історичних наук, професор
Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України
01011, Київ, вул. Генерала Алмазова, 8

Bevz Tetyana

Dr. of History Science, Full Prof.
I.F. Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the
National Academy of Sciences of Ukraine
8, General Almazova St., Kyiv, 01011, Ukraine